

**Tiesībsarga Jura Jansona priekšlikumi par cilvēktiesību un labas pārvaldības jomā nepieciešamiem risinājumiem
2021. – 2026. gadam**

Šodienas realitātē Latvija līdzīgi kā vairums Eiropas demokrātiju neizbēgami saskaras ar aizvien pieaugošu valsts pārvaldes sarežģītību un tai sekojošu iedzīvotāju uzticības valsts varai mazināšanos, tādēļ, jo īpaši, ir nepieciešams veidot un uzturēt pastāvīgu saikni ar iedzīvotājiem ārpus klasiskajām demokrātijas institūcijām. Uzskatu, ka tiesībsarga institūts kalpo kā instruments, kas spēj ātri un efektīvi reaģēt uz mainīgajiem procesiem sabiedrībā, veidojot un stiprinot noturīgu saikni starp valsts varu un sabiedrību, īpaši ievērojot principu, ka jebkuru attiecību centrā ir cilvēka cieņa.

Vērtējot procesus sabiedrībā, atbilstoši Tiesībsarga likuma 5.panta pirmajā daļā noteiktajam sniedzu savus priekšlikumus par cilvēktiesību un labas pārvaldības jomā nepieciešamiem risinājumiem saskaņā ar likumā noteiktajām tiesībsarga funkcijām.

I. Tiesībsarga institūcijas nostiprināšana Latvijas Republikas Satversmē

II. Labas pārvaldības principa ievērošanas valsts pārvaldē izvērtēšana un veicināšana

1. valsts un pašvaldību institūciju sasniedzamība ikvienam neatkarīgi no e-prasmēm;
2. iedzīvotāju iesaiste lēmumu pieņemšanā un uzklauššana pēc būtības (īpaši, pašvaldībās);
3. lietderības aspekts lēmumu pieņemšanā (vai lēmumi sasniedz mērķi un risina situāciju pēc būtības);
4. valsts pārvaldes un pašvaldību komunikācijas ar iedzīvotājiem monitorings ar mērķi panākt, ka informācija tiek sniegta iedzīvotājiem saprotamā un skaidrojošā veidā, tai skaitā, vieglā un zīmju valodā;
5. izpratnes par labu pārvaldību veicināšana (izglītošana, NVO balva).

III. Privātpersonu cilvēktiesību aizsardzības veicināšana

6. Tiesības uz veselību

Veselības aprūpes pakalpojumu pieejamība un sasniedzamība. Veselības aprūpes darbinieku pietiekamība.

7. Sociālā drošība

Sociālās drošības sistēmas pilnveide. Sociālā atbalsta sistēmas mērķētība un adekvātums.

8. Tiesības uz mājokli

Sociālo mājokļu pieejamība. Pašvaldības palīdzības ietvaros piedāvāto mājokļu kvalitāte.

9. Tiesības uz īpašumu

- 9.1. labticīgā ieguvēja tiesību aizsardzība;
- 9.2. zemesgrāmatu publiskās ticamības nostiprināšana;
- 9.3. tiesības uz kompensāciju īpašuma apgrūtinājuma gadījumā.

10. Privātās dzīves aizsardzība

Privātās dzīves aizsardzība jauno tehnoloģiju laikmetā. Mākslīgā intelekta un cilvēktiesību līdzāspastāvēšana.

11. Cilvēku tirdzniecības novēršana

Jauna normatīvā regulējama izstrāde, kas noteiktu precīzu kārtību, kādā valsts iestādes atpazīst iespējamus cilvēktirdzniecības upurus un šo informāciju nodod pakalpojuma sniedzējam.

12. Soda izpildes satura nodrošināšana atbilstoši cilvēktiesību prasībām.

13. Bērnu tiesības

13.1. bērnu tiesību aizsardzības sistēmas reforma, bāriņtiesu lēmumu pieņemšanu nododot vispārējās jurisdikcijas tiesai;

13.2. bērnu tiesības uz izglītību:

- 1) pirmsskolas izglītības pieejamība;
- 2) nodrošinājums ar mācību līdzekļiem pamatizglītībā un vidējā izglītībā;
- 3) iekļaujoša izglītība - speciālās izglītības programmas un vides pieejamība;

13.3. deinstitucionalizācijas procesa uzraudzība;

13.4. bērnu, kas pārkāpuši likumu, sociālās korekcijas programmu trūkums.

IV. Vienlīdzīgas attieksmes principa ievērošanas un jebkāda veida diskriminācijas novēršanas sekmēšana

14. Personu ar invaliditāti tiesības/ANO konvencijas par personu ar invaliditāti tiesībām ieviešanas uzraudzība
  - 14.1. deinstitucionalizācijas procesa uzraudzība;
  - 14.2. personu ar garīga rakstura traucējumiem tiesību respektēšana;
  - 14.3. sabiedrībā balstītu pakalpojumu attīstība;
  - 14.4. vides pieejamība, trūkumi tiesiskajā regulējumā, praksē;
  - 14.5. iekļaujoša nodarbinātība;
  - 14.6. izpratnes un pozitīvas attieksmes veidošana.

15. Diskriminācijas mazināšana
  - 15.1. iekļaujoša un droša darba vide;
  - 15.2. mājokļu pieejamībā īres tirgū (ģimenes ar bērniem, tautība, rase, vecums, dzimums);
  - 15.3. netiešās diskriminācijas novēršana sociālā jomā sievietei bērna kopšanas atvaļinājuma laikā (valsts sociālās apdrošināšanas iemaksas samazinātā apmērā);
  - 15.4. dialoga veicināšana par diskriminācijas un iecietības jautājumiem.

V. Sabiedrības informētības un izpratnes par cilvēktiesībām sekmēšana

Cilvēktiesības visveiksmīgāk var tikt aizsargātas un to nozīme novērtēta, ja ikvienam cilvēkam ir izpratne par to saturu un nozīmi savā dzīvē. Ir svarīgi, lai indivīds varētu aizstāvēt savas cilvēktiesības aizskārums gadījumā un tās ievērot attiecībās ar citiem sabiedrības locekļiem. Izpratne par cilvēktiesībām sniedz pienesumu cilvēku cieņas aizsardzībai un attīsta sabiedrību, kurā cilvēktiesības tiek respektētas.

Atgādināšu, ka 2018.gadā realizēju “Vēlēšanu pratības” projektu, kura ietvaros tika apmācīti skolu pasniedzēji pilsoniskās līdzdalības jautājumos, lai sekmētu izglītojamo atbildīgu attieksmi pret sevi un valsti, kā arī stiprinātu vēlmi līdzdarboties valsts un pašvaldību darbā. Mums kā valstij būtu glaimojoši redzēt, ja šogad pieaugtu ne tikai vēlēšanu aktivitāte, bet arī pirmreizējo vēlēšanu skaits, jo tas būtu pozitīvs signāls demokrātiskās iekārtas tālākai pastāvēšanai.

Šis laiks parādīja jaunas iespējas - tiešsaistes režīmā ir iespēja uzrunāt lielu nozares ekspertu auditoriju un diskutēt par tiesību normu piemērošanu atbilstoši cilvēktiesību prasībām. Turklāt, piedāvājot runāt par dažādiem cilvēktiesību jautājumiem ar institūcijām un to darbiniekiem (piemēram, tiesām, juridiskās palīdzības sniedzējiem, ārstiem, sociālajiem darbiniekiem utt.), saredzu ne tikai

iespēju vienvirziena zināšanu nodošanai, bet savstarpējai mijiedarbībai, kur arī tiesībsarga institūcija iegūst jaunu, vērtīgu informāciju.

16. Sabiedrības informēšana un izglītošana

- 16.1. izglītojošas un sabiedrību informējošas kampaņas, izmantojot vairākus komunikācijas kanālus;
- 16.2. īsu video klipu izveide – komentāri par dažādām aktuālām tēmām;
- 16.3. skolēnu, jauniešu izglītošana skolās par cilvēktiesībām, tai skaitā vēlēšanu prātību;
- 16.4. tiesas procesa izspēle cilvēktiesībās tiesību zinātņu studentiem;
- 16.5. projekts “Bērnu padome”, nodrošinot bērna tiesības uz līdzdalību;
- 16.6. valsts un pašvaldības iestāžu darbinieku izglītošana.

17. Starptautiskā sadarbība

- 17.1. sadarbība un viedokļu apmaiņa ar starptautiskām cilvēktiesību institūcijām Apvienoto Nāciju Organizāciju, Eiropas Padomi, Eiropas Savienības Pamattiesību aģentūru, Eiropas Ombudu, Eiropas Drošības un sadarbības organizāciju un citām ekspertu līmenī, sniedzot ziņojumus un viedokļus par cilvēktiesību un labas pārvaldības situāciju Latvijā;
- 17.2. sadarbība ar tiesībsarga institūcijas sadarbības tīklu organizācijām Nacionālo Cilvēktiesību Institūciju Globālo aliansi (GANHRI), Starptautisko Ombudu institūtu (IOI), Eiropas Bērnu Ombudu tīklu (ENOC), Eiropas līdztiesības iestāžu tīklu (EQUINET), piedaloties konferencēs un darba semināros, kas sniedz ieskatu jomas aktualitātēs un ļauj apgūt labās prakses piemērus.

Eiropas ombudam šobrīd aktuālas tēmas:

Mākslīgai intelekts, e-pārvaldība un laba pārvaldība.

No Konferences Parīzē, 2019. g rudenī:

Mākslīgā intelekta (MI) un mašīnmācīšanās (MM) izmantošana aug neticami ātri. Ar katru jaunu MI /MM izmantošanu palielinās risks, ka tas var radīt nevienlīdzību, diskrimināciju un pārkāpt datu aizsardzību. 2019. gada septembrī KPMG ziņojumā “[KPMG 2019 Enterprise AI Adoption Study into AI](#)” norādīts, ka, veicot izpēti 30 pasaules lielākajos uzņēmumos, 30% attīsta MI un MM, bet 17% to jau izmanto praksē. Eiropā, Lielbritānijā un visā pasaulē tiek izstrādāti īpaši priekšlikumi MI/MM regulējumam. Neviens nešaubās, ka saskaņā ar likumu kādam ir jābūt atbildīgam par to visu, ko dara mašīna. Viņu ieskatā uzņēmējiem, privātpersonām, valdībām, NVO un juristiem visiem steidzami jāsaprot, ka Apvienotajā Karalistē, Eiropā un plašajā pasaulē strauji augošais jautājums ir, kā to panākt.

Sīkāka informācija par pētījumu pieejama šeit: <https://ai-lawhub.com/>

Saistībā ar MI attīstību EP ir izstrādājusi vadlīnijas “**MI atklāšana (atvēršana): 10 soli, lai aizsargātu cilvēktiesības**” (Unboxing Artificial Intelligence: 10 steps to protect Human Rights”, kas ietver:

1 – Ietekmes uz cilvēktiesībām novērtējumu;

Dalībvalstīm būt jāveido tiesiskais regulējums, kurā būtu noteikta procedūra, kādā valsts iestādes veic ietekmes uz cilvēktiesībām izvērtējumu par tām MI sistēmām, ko iestādes ir izstrādājušas un gatavojas ieviest; efektīvākām rezultātam ietekmes izvērtējumam nepieciešams piesaistīt neatkarīgus ekspertus, kas veic ne vien formālu izvērtējumu par pašas sistēmas darbību, bet kā tā iekļausies kopējā sistēmā. Ja MI sistēmas pašnovērtējums uzrāda iespējamus CT aizskārumu riskus, jāveic pasākumi to nekavējošais novēršanai. Sistēmu audits jāveic regulāri, ne tikai tās sākotnējā izstrādes un ieviešanas fāzē;

2 – Konsultācijas ar sabiedrību;

MI ieviešana būtu jāveic ar publiskā iepirkuma palīdzību, veicot sabiedrisko apspriešanu dažādās sistēmas ieviešanas stadijās; vispusīga un aptveroša informācijas pieejamība; jēgpilnas konsultācijas.

3 – Dalībvalstu pienākumi veicināt cilvēktiesību standartu ievērošanu privātajā sektorā;

Dalībvalstīm jāievēro ANO principi par uzņēmējdarbību un cilvēktiesībām, tas jādara nediskriminējoši, ņemot vērā ar dzimumu saistītus riskus, norādot, ka MI programmas attīstībā iesaistītie uzņēmēji ir atbildīgi par šo principu ievērošanu. Šie principi ievērojami visā MI sistēmas darbības ciklā. Dalībvalstīm jāpiemēro papildu pasākumi, lai pieprasītu MI sistēmas dalībniekus ievērot cilvēktiesības, tostarp, ja vajadzīgs, veicot cilvēktiesību izpēti. Dalībvalstīm jāparedz noteikta atbildība / sekas, ja tiek konstatēts, ka ar cilvēktiesībām saistīti nelabvēlīgi riski netiek pienācīgi mazināti vai novērsti.

4 – Informēšana un caurskatāmība;

Informācijai par MI sistēmas lietošanu ir jābūt publiski pieejamai, skaidrai un saprotamai. Tāpat indivīdam ir jābūt saprotamam, kā MI sistēma nonāk pie lēmuma un kā to var apstrīdēt. Ja MI sistēma tiek izmantota, lai sniegtu indivīdam publiskos pakalpojumus, it īpaši, tieslietu, veselības aprūpes un labklājības jomā, lietotājs ir jāinformē par iespēju pēc pieprasījuma nekavējoties saņemt konsultāciju. Nevienai MI sistēmai nevajadzētu būt tik sarežģītai, ka to nav iespējams cilvēkam – lēmuma pieņēmējam pārbaudīt un saprast. Šādas sistēmas nebūtu izmantojamas.

5 – neatkarīga pārraudzība;

Jebkura MI sistēmai ir jābūt neatkarīgai pārraudzībai, to var veikt NHRI, ar mērķi identificēt iespējamus MI sistēmas radītus cilvēktiesību pārkāpumus ar tiesībām iejaukties un prasīt šādu pārkāpumu novēršanu, atskaitoties parlamentam un publicējot neatkarīgus pārskatus par MI sistēmas darbību vai trūkumiem. Valsts pārvaldes un privātām iestādēm, kas saistītas ar MI sistēmas darbību, būtu jāsniedz pārraudzības struktūrām visa nepieciešamā informācija. Pārraudzības

procesiem jābūt caurskatāmiem, pakļautiem atbilstoši sabiedrības kontrolei; pārraudzības struktūru lēmumi var tikt pārsūdzēti un neatkarīgi pārskatīti.

6 – nedriskriminācija un vienlīdzība;

Visos apstākļos ir jānovērš un jāsamazina diskriminācijas riski, īpašu uzmanību pievēršot grupām, kurām ir paaugstināts viņu tiesību risks to nesamērīgi ietekmēt MI. Tas ietver sievietes, bērnus, gados vecākus cilvēkus, sociāli mazaizsargātas iedzīvotāju grupas; LGBTI locekļus, cilvēkus ar invaliditāti, rasu, etniskās vai reliģiskās grupas. Dalībvalstīm jāatturas no tādām MI sistēmām, kas diskriminē vai vada uz diskriminējošiem rezultātiem.

Risku novēšana vai mazināšana panākama, konsultējoties ar NVO, apmācības, kas veicamas, veidojot MI sistēmu. Ir nepieciešamas iepriekšējas sistēmu pārbaudes, lai izslēgtu konkrētu grupu profilēšanu.

7 – datu aizsardzība un privātums;

MI sistēmas veidošanā, apmācībā, testēšanā un izmantošanā, kas balstās uz personu datu apstrādi, ir jānodrošina personas cieņas un privātās dzīves aizsardzība; personas dati apstrādājami taisnīgi, saprātīgu un pārredzami konkrētiem, likumā noteiktiem mērķiem; dati uzglabājami tādā formā, ka tas ļauj identificēt subjektu ne ilgāk, kā tas ir nepieciešams.

8 – vārda brīvība, pulcēšanas brīvība un tiesības uz darbu;

Vārda brīvība: dalībvalstīm būtu jāņem vērā pienākums radīt daudzveidīgu un plurālistisku informācijas vidi. Jāņem vērā MI sistēmas ietekme uz vadītu satura mērenību un cenzēšanu, kas var ietekmēt tiesības uz vārda brīvību, piekļuvi informācijai un uzskatu brīvību. Dalībvalstis tiek aicinātas apsvērt iespēju veikt atbilstošus pasākumus tehnoloģiju monopolu regulēšanai, lai novērstu MI kompetences un jaudas koncentrācijas nelabvēlīgo ietekmi uz brīvu informācijas plūsmu.

Pulcēšanās un biedrošanās brīvība: Jāpievērš īpaša uzmanība, kā MI sistēmu izmantošana var ietekmēt pulcēšanās un biedrošanās brīvību, it īpaši gadījumos, kad šīs brīvības ir grūti izmantot bezsaistē. Sejas atpazīšanas izmantošana tehnoloģija būtu stingri jāregulē dalībvalstīm, tostarp ar tiesību aktiem, kas nosaka skaidrus tā izmantošanas ierobežojumus.

Tiesības uz darbu: MI iespējas paātrina automatizāciju, līdz ar to rada negatīvu ietekmi uz darbavietu pieejamību. Būtu jāveic regulāri apsekojumi, kā MI attīstība ietekmē darba vietu skaitu. Ir jābūt atbilstoši izstrādātiem plāniem, kā tiks veikta darbinieku pārkvalificēšana, kuru tiesības uz darbu ietekmē MI sistēmas. Dalībvalstīm jāielāgo izglītības programmas, lai nodrošinātu piekļuvi nepieciešamajām darba vietām.

9 – aizsardzības līdzekļi;

MI sistēmām vienmēr jāpaliek cilvēka kontrolē, arī tad, ja MI sistēma spēj patstāvīgi pieņemt lēmumus bez cilvēka iejaukšanās. Dalībvalstīm ir jānosaka skaidra atbildība par cilvēktiesību pārkāpumiem, kas radušies MI sistēmas

darbības rezultātā. Aizsardzības līdzekļiem ir jābūt efektīviem. Dalībvalstīm jānodrošina iespēja indivīdam nepakļauties MI sistēmas pieņemtajam lēmumam, kas to būtiski ietekmē, kas balstīta uz automatizētu lēmuma pieņemšanu bez cilvēka iejaukšanās. Ir jābūt iespējai indivīdam tapt uzklausītam.

10 –MI adekvātas pielietošanas veicināšana.

Par MI attīstību būtu jāvairo zināšanas valsts pārvaldē, neatkarīgās uzraudzības iestādēs NHRI, tiesu un tiesībsardzības iestāžu vidū. Dalībvalstīm būtu jāapsver konsultatīvas institūcijas izveide valdībā, kas konsultētu par visos MI sistēmu ieviešanas gadījumos. Dalībvalstīm ir jāinvestē tās iedzīvotāju IT prasmēs, lai tie iespējami spētu izmantot MI sistēmas, gan apmācību centros, gan izglītības iestādēs. Tas nedrīkst aprobežoties tikai ar tiem iedzīvotājiem, kas ir tieši saistīti ar MI sistēmas darbību; īpaša uzmanība jāpievērš mazāk aizsargāto iedzīvotāju grupām.

Vadlīnijas ietver arī uzskaitījumu, ko katrā solī darīt/un no kā izvairīties.

Vadlīnijas pieejamas šeit: <https://rm.coe.int/unboxing-artificial-intelligence-10-steps-to-protect-human-rights-reco/1680946e64>